

АЛИШЕР НАВОИЙ АСАРЛАРИНИНГ ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРГА ҚИЛИНГАН ТАРЖИМАЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ТАРБИЯВИЙ АҲАМИЯТИ

Каримова Наргиз Қудусовна

Самарқанд вилоят ИИБ Тиббиёт бўлими бошлиғи, Тиббиёт фанлари доктори, доцент

Мамаюсупов Тимур Алишерович

Самарқанд шаҳар “BEST STUDY NTM” МЧЖ инглиз тили ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7432948>

Аннотация. *Ushbu maqolada Alisher Navoiy asarlarining xorijiy tillarga qilingan tarjimallari va ularning tarbiyaviy ahamiyati tuzurida keng va batafsil ma'lumot berilgan. Alisher Navoiy asarlari kungina tillarga tarjima qilinib, uning no'eb iste'dod sohibi, ma'rifatparvar olim va davlat arbobi ekanligi turli xalqlar tomonidan e'tirof etilgan.*

Калит сўзлар: *no'eb iste'dod sohibi, ma'rifatparvar olim, davlat arbobi, tijoratchi, sahoatpешa, buyuk ijod egasi, buyuk шахs egasi, ijodkor, buyuk shoir.*

ПЕРЕВОДЫ ПРОИЗВЕДЕНИЙ АЛИШЕРА НАВОИ НА ИНОСТРАННЫЕ ЯЗЫКИ И ИХ ВОСПИТАТЕЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ

Аннотация. *В данной статье представлена обширная и подробная информация о переводах произведений Алишера Навои на иностранные языки и их воспитательном значении. Произведения Алишера Навои переведены на многие языки, а его уникальный талант просвещенного ученого и государственного деятеля признан разными народами.*

Ключевые слова: *уникальный талант, просвещенный ученый, государственный деятель, предприниматель, меценат, великий творец, великая личность, творец, великий поэт.*

TRANSLATIONS OF ALISHER NAVOI'S WORKS INTO FOREIGN LANGUAGES AND THEIR EDUCATIONAL VALUE

Abstract. *This article provides extensive and detailed information about the translations of Alisher Navoi's works into foreign languages and their educational value. Alisher Navoi's works have been translated into many languages, and his unique talent, enlightened scientist and statesman have been recognized by different nations.*

Keywords: *a unique talent, an enlightened scientist, a statesman, a businessman, a philanthropist, a great creator, a great personality, a creator, a great poet.*

Алишер Навоий шарқ Ренессансининг йирик намояндаси сифатида жаҳон цивилизацияси тарихида, айниқса, туркий тилли халқлар маданий ва маънавий ҳаётининг ривожига алоҳида ўрин тутадиган ёрқин шахсдир, — дейди Британия кутубхонасининг турк ва туркий тўпламлар бўлими раҳбари Майкл Жеймс Эрдам. -Биринчидан, у ўзининг гуманистик ғоялари, бадиий-фалсафий қарашлари, ўлмас шеърый асарлари билан инсоният тафаккури ривожига беқиёс ҳисса қўшган буюк шоир ва мутафаккирдир. Султон Ҳусайн Бойқаро ҳам ул зотни “мамлакат устунни, давлат таянчи” деб бежиз атамаган.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев Олий Мажлисга қилган Мурожаатномасида: “Биз ўз олдимизга мамлакатимизда Учинчи Ренессанс пойдеворини барпо этишдек улғу мақсадни қўйган эканмиз, бунинг учун янги Хоразмийлар, Берунийлар, Ибн Синолар, Улуғбеклар, Навоий ва Бобурларни тарбиялаб берадиган муҳит ва шароитларни яратишимиз керак. Бунда, аввало, таълим ва тарбияни ривожлантириш, соғлом турмуш

тарзини қарор топтириш, илм-фан ва инновацияларни тараққий эттириш миллий ғоямизнинг асосий устунлари бўлиб хизмат қилиши лозим”, дея бежиз таъкидламади. Зеро, бугунги кунда илм-фан ва инновацияларни тараққий эттириш борасида ҳал этилиши зарур бўлган кўплаб муаммо ва вазифалар мавжуд.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Буюк шоир ва мутафаккир Алишер Навоий таваллудининг 580 йиллигини кенг нишонлаш тўғрисида”ги қарори мумтоз адабиётимизга юксак меҳр қўйган тадқиқотчи ва ижодкорлар томонидан жуда катта қувончли воқеа сифатида қабул қилинди.

Алишер Навоий – ноёб истеъдод соҳиби, маърифатпарвар олим ва давлат арбоби. Заҳириддин Бобур таърифи билан айтганда «туркий тилда кўп ва хўб ёзган» шоир яратган асарларининг нафақат миқдори, балки маъно-мазмунининг чуқурлиги ва тарбиявий аҳамияти билан ҳам шарқ мумтоз адабиётида катта ўрин тутади.

Навоийнинг ўз замондоши, тарихчи Хондамир унга нисбатан гўзал хулқ эгаси дея сифат берган. Шунга монанд Хондамир асарини «Мақорим ул ахлоқ» деб номлаган. Айнан унинг асарида Навоий шахсияти очиқ берилган. Қолаверса, Навоий маҳоратли давлат арбоби – европаликлар уни биринчи навбатда давлат амалдори, ҳарбий шахс сифатида танишди. Кейин эса буюк ижоди борлигини ҳам билишди.

Биз орзу қилган бой, тижоратчи инсон ҳам, саховатпеша инсон ҳам, буюк ижод эгаси ҳам, буюк шахс эгаси ҳам Навоийдир. «Навоий музей экспонати эмас, у биз билан яшаши керак», деган эди россиялик олим Бертельс. Уни ўқиган миллат кам бўлмайди.

Навоий шахсияти билан танишган инсон, албатта, унга меҳр қўяди.

Сўнгги йилларда Навоий ижодининг таълим тизимида ўқитилиши муайян тарзда янги босқичга кўтарилди деб айта оламан. Олий таълимда мутахассислик учун «Навоийшунослик» махсус фани киритилди. Бунгача «Ўзбек адабиёти тарихи» фани ичида ўқитилар эди.

«Навоий тили» деган тушунча бор. Унинг «Тарихи анбиё ва ҳукамо» ҳамда «Тарихи мулки ажам» номли тарихий асарлари ўқувчига кўпинча оғирлик қилмайди, яъни тили бирмунча соддароқ. Китоб орқасидаги луғатларга кам мурожаат қилинади. Шунинг учун Навоийни ўқишга тутинмоқчи бўлган китобхон биринчи шу каби асарларидан, тили ва услуби соддароқ шеърларидан бошласа мақсадга мувофиқ бўлади.

Кейин эса сал мураккаб бўлган «Насойим ул-муҳаббат», «Хамса» ва «Хазойин ул-маоний» каби йирик асарларини ўқиса, Навоий оламига теранроқ шўнғиб боради. Кўпинча кузатиладиган ҳолат Навоийни ўқишим керак экан деб, мураккаб ғазалларини ўқийди ва ҳеч нарса тушунмагандай бўлади, чунки ўқувчи қийналади. Шунинг учун осондан қийинга қараб борса, Навоийни англаш енгиллашади. Ўзбеклар ҳаётида ижобий маънодаги ўзгариш содир қилишга қодир ижодкор – Навоийдир.

Аллоҳнинг олдида ўзингни қанчалик ҳақир олсанг, сен шунчалик юксакликка эришасан, дейди Навоий. Бу инсонни ўз нафсини танишга чорлайди. Шу кеча-кундузда ҳамма ўзининг ҳақлигини даъво қилади, лекин ҳазрат бир он нафас ростла ва ўз ноҳақлигинг ҳақида ўйлаб кўр, балки, айбдор бўлишинг мумкин, дейди. Ана шу нуқтадан бошлаб кўзимизга ҳақиқатлар очилади.

Назму наср мулкининг соҳибқирони Амир Алишер Навоийнинг умубашарий улкан, бебаҳо меросига бўлган кучли эҳтиёж хориж мамлакатларида ҳам пайдо бўлган.

Навоийнинг тенгсиз асарлари турли ўлкаларнинг машҳур ҳаттотлари томонидан тексиз иштиёқ билан кўчирилди. Ҳақиқатда буюк санъаткор ўзининг ўлмас асарлари билан ғарбу шарқ халқлари юрагини забт эта олган эди. Шу хусусда, Ўзбекистон Республикаси биринчи президенти И.А.Каримов: «Алишер Навоий халқимизнинг онг ва тафаккури, бадиий маданияти тарихида бир даврни ташкил этадиган буюк шахс, миллатимизнинг ғурури, шаъну-шарафини дунёга тараннум қилган ўлмас сўз санъаткоридик», дейдилар. Дарҳақиқат, буюк шоир ўзбек номини бутун дунёга таратиб, ўзининг беқиёс мероси билан туркий тилнинг ҳеч қандай бошқа тиллардан кам эмаслигини, аксинча бу тилдаги чексиз имконият ва хусусиятларини исботлаб, хориж элларни лол этди.

Навоий асарларига бўлган эҳтиёж ва қизиқиш ғарбда ва шарқда ҳаётлигидаёқ куртак ёйган эди.

Шарқ ўлкаларида буюк шоир асарлари шарқнинг турли тилларига таржималар амалга оширилди. Сойил (ий) тахаллусли шоир вазн, ритми сақлаган ҳолда, буюк шоирнинг 250 ғазалини форс тилига таржима қилган. Ҳозирда бу асарнинг бир нусхаси Британия музейида Ог 3492 рақам остида сақланмоқда. Ушбу қўлёзма бўйича тадқиқотни амалга оширган инглиз олими С.Черчиллнинг маълумот беришича, қўлёзма тахминан, Ҳиндистонда 1227 йилда кўчирилган бўлиб, асарда аввал ўзбек тилида Навоий ғазали ёзилган кейин ортидан Сойил таржимаси берилган. Таржима қилинган ҳар бир ғазал мақтаёсида Навоий тахаллуси ўрнига таржимон тахаллуси қўйилган.

Алишер Навоийнинг "Мажлис ун-нафоис" тазкираси XV аср ижтимоий сиёсий, маданий ва адабий ҳаётини ҳар томонлама тадқиқ этишдабой ҳужжатларга эга бўлган манба ҳисобланади. Бу тазкира мумтоз адабиёт тарихи билан бирга, шарқ бадиий тафаккури тарихига доир қимматли маълумотлар манбаси сифатида танилди. Мана шуларнинг барчаси ҳисобга оиниб, бу тазкирани эл орасида ёйишга интилиш, айниқса форс-тожик тилида ижод этганлиги боис, бу асарни форс-тожик тилига таржима қилиш лозим эди. Натижада, буюк шоир вафотидан атига 20-22 йилдан сўнг бу хайрли иш амалга ошди. Ҳиротда 1521-1522 йиллар оралиғида шоир Султон Муҳаммад Фаҳрий Ҳиротий ва 1522-1523 йилларда Қазвинда Муҳаммад Ҳакимшоҳ Қазвиний бу буюк ишни удаладилар. Бу воқеадан у қадар кўп вақт ўтмай, Шоҳ Али бин Абдул Али «Мажолис ун-нафоис» асарининг учинчи таржимасини ҳам илмий муомалага киритди. Навоийнинг мазкур тазкирасини яна Ҳиндистонда Абдулбоқий Шариф Разавий ҳоким Картанакнинг буйруғи билан амалга оширган. Бу асар ҳозирда Мадрас Ҳудудида сақланмоқда.

Фаҳрий Ҳиротий Алишер Навоийнинг «Мажолис ун-нафоис» асарини форс-тожик тилига таржима қилар экан, бундан асосий кўзланган мақсади, «бу бадиий сўз дарёсининг мавжи ва маънолар уммонидан баҳраманд бўлолмайдиганлар учун тилни билмаслик мушкулоти пардасини кўтариш, париваш зебонинг жамоли, мушки тотори ва лутфу назокатини бниқоб намоён этиш» эди. Фаҳрий Ҳиротий таржиманинг анчагина қисмида Алишер Навоийнинг «Мажолис ун-нафоис» асаридаги келтирилган маълумотларни айнан сақлаб қолишга ва уни форс-тожик тилида ифодалаб беришга эришади. Масалан, Алишер Навоий «Мажолис ун-нафоис» асарида келтирган: «Мавлоно Соғарий Соғар вилоятидиндиур. Ҳирот шуароси силкида эрди. Маоши ўткунча тамаввули бор эрди. Аммо имсоки ғолиб қилғонда, Вайсий ва Соғарий иккаласи мулозаматда борур изҳори қилдилар. Аммо Вайси эшаги йўқ баҳонаси била ва Соғарий яна бир баҳона била ул

сафардин қолдилар ва Амир Суҳайлий бу китъани алар учун айтти ва эл ичида баса шуҳрат туттиким:

Вайсию Соғари ба азми ҳарам,
Гашта бузанд ҳар дувон сафари
Лек аз он роҳ ҳар ду во монданд,
Он як аз бе харию инзи хари.

(Вайсий ва Соғарий ҳар икковлари Маккага сафар қилмоқчи бўлдилар. Бирок убири эшаги йўқлигидан ва бу бири эшаклигидан ул йўлдан қолдилар)

Мавлонов Сигарий агарчи бад шеър эди, аммо бу матлаъи хуб тушубдурким:
Чашми дурбори ману баҳор аст яке,
Нолаи зори ману савти ҳазор аср яке.

(Менинг инжу тўқувчи кўз ёшим билан баҳор булути бирдай, менинг нолаи зорим билан булбул савти бирдай).

Ҳирийда фавт бўлди, қабри Ҳамоноки Хиёбон навоҳисидадур.

«Латоифнома»да: «Мавлоно Соғари – аз вилояти Соғар аст ва дар силки шуарои Ҳирот буд, бақадре чамъияти дашт. Аммо имсокаш ғолиб буд. Ва дар маҳале ки ҳазрати Махдуми Нуро азимати сафари Макка Намуд Вайси ва Соғари изҳори он карданд ки дар мулозимат бошанд. Аммо дар вақти рафтан Вайси баҳона барангехт ва ҳар ду аз давлати он сафар маҳрум бимонданд. Амир Шайххим Суҳайли ин қатъаро барои эшон гуфта, ки: китъа: «Мавлоно Соғари агарчи бадшеър буд, аммо ин матлаъи ў нек афтода аст. Байт: ...Ин матлаъ низ аз уст ва низ разгин воқеъ шуда аст, ки матлаъ:

То шунидам китавон лаъли туро чон гуфтан,
Оташч дар дилам афтод, ки натвон гуфтан.

(Эшитдимки, сенинг лаълингни жон дейдилар, дилимга оташ тушди, ле уни айтолмайман).

Дар Ҳири фавт шуд ва қабраш ҳамоно дар навоҳии Хиёбон аст.

«Мажолис ун-нафоис»нинг иккинчи таржимаси ва унинг таржимони ҳақида камрок маълумот мавжуд. Алишер Навоийнинг мазкур тазкирасининг форс-тожик тилидаги таржималарини тадқиқ этиш соҳасида Техрон университети профессори Али Асғар Ҳикматнинг хизмати беқиёсдир. Унинг маълумот беришича, таржима хижрий 927-929 йилларда (мел. 1522-1523) Истанбул шаҳрида амалга оширилган. Таржимоннинг тўлиқ номи Муҳаммад бинни муборак шуғулланган ҳамда шу билан бир қаторда, бадий ижод соҳасида анчагина тажриба орттирган.

Узоқ асрлар давомида бир-бири билан ҳар доим йўлдош ҳолда истиқомат қилган ўзбек ва тожик халқларининг адабиётлари шу тарзда бири бошқасининг анъаналарини давом эттириб, дўстлик ришталарини мустаҳкамлаб келган. Бугунги кунда ўзбек ва тожик адабиётшунослари адабиёт тарихи масалаларини ўрганар эканлар, Алишер Навоий «Мажолис ун-нафоис» асарига ҳам, унинг Фаҳрий Ҳиротий ва Муҳаммад Ҳакимшоҳ Қазвиний томонидан амалга оширилган таржималарига ҳам катта мундарижага эга бўлган асарлар сифатида ёндашдилар.

Буюк Навоийнинг нодир мероси Ўрта Осиёда, Афғонистон, Эрон, Туркий, Озарбайжон каби мамлакатларда зўр иштиёқ билан ўрганиб келинмоқда. «Қанча даврлар ўтмасин, Навоийнинг сиймоси Хуросон ва Ўрта Осиё маданияти тарихида яна ҳам яхшироқ кўринмоқда», деб ёзади таниқли афғон олими Равон Фарҳодий. Чиндан ҳам,

даврлар ўтиши билан Алишер Навоийнинг бекиёс асарларига бўлган чанқоқлик ҳалигача қонган эмас. Йилдан-йилга буюк шоир асарларининг таржималари сони ортиб, турли миллат вакиллари «Навоий» уммониға ғаввос мисоли шунғиб, ундаги дуру-инжулардан чексиз завқланиб улардан баҳраманд бўлмоқдалар.

Алишер Навоий адабий мактабини Озорбайжонда туриб буюк адиб асарларидан илҳом олиб давом эттирган шоирлардан бири Неъматуллоҳ Кишварийдир. Кишварий ижодининг Озорбайжонда илк тадқиқотчиларидан бири академик Ҳамид Араслидан бошлаб барча муаллифлар унинг Навоий лирикасидан таъсирланганини кўрсатадилар. Навоий ижодига ҳурмат ва муҳаббат жиҳатидан вужудга келган бўлса, иккинчи томонидан ўша давр Озорбайжонда кенг ёйилган чиқатой тили хусусиятлари билан боғлиқдир.

Озорбайжонда Алишер Навоий асарлари билан унинг анъаналарини давом эттирган, ундан ўрганган шоир ва ёзувчилар, асарларини тадқиқ этаётган олимлар, айтилган вақтда кенг халқ оммаси, айниқса, зиёлилар ҳузур топиб рағбатланмоқдалар.

Венгрия шарқшунос А.Вамбери ўзининг Ўрта Осиё бўйлаб қилган саёҳатлари натижасида ёзган китобда Алишер Навоий ҳақида куйидагича фикр билдирган эди: «Энг улуғ ўзбек шоири Навоийни ҳамма ерда билишади, Навоий жуда кам дунёга келадиган шеърят генийсидир. У жуда ҳам маҳсулдор шоир».

Россияда ҳам Навоий ва унинг қудратли меросини ўрганиш кенг ривожланди. Бу жараён асосан XIX асрнинг биринчи ярмида бошланди. Навоий ҳақида илк бор 1835 йил «Энциклопедик лексикон»нинг биринчи томида маълумот берилган. Туркийшунос Дорн Навоий асарларининг Петербургдаги нусхаларини ўз каталогида 1852 йилда шарҳлаган. Рус шарқшуноси Н.И.Ильминский «Муҳокамат ул-луғатайн» асарини чуқур ўрганиб, Навоийни ўз она тили учун курашган қудратли шахс сифатида кўрсатади.

Навоий ҳақидаги махсус монографик асарлар ҳам ўша даврда яратилади. Бундай мазмундаги илк асар М.Никитскийнинг «Амир Низомиддин Алишер, унинг давлат ва адабиёт соҳасидаги аҳамияти» номли магистрлик диссертациясидир. (1856) Яқин йилар ичида ҳам, ҳозирда ҳам Навоий меросини ўрганиш Россияда кенг анъанага айланган. Жумладан, Н.Ф.Лебедев ҳам русийзабон халқларнинг истеъдодли турколог олимларидан бири ҳисобланади. У ўзининг қисқа лекин мазмунли ҳаёти давомида улкан ижодий ишларни амалга оширишга эришди.

Ҳазрат Навоий бош вазир бўлиб турган пайтларида Қуръони каримга хизмат қилиш борасида катта эътибор берганлар. У кишининг бевосита ташаббуси билан форс тилида иккита тафсир ёзилган. Шулардан бирини Ҳусайн воиз Кошифий ёзган. Шунингдек, «Дорул хуффоз» деб номланган қорихона ҳам қурдирган. Қорихонага ўзларининг бир тўртлигини илдириб қўйган эканлар.

Бу даврда йўқ сен кеби хушхон ҳофиз,

Хуффоз аро сарҳалқайи даврон ҳофиз.

Қуръонга сен ўлган кеби яксон ҳофиз,

Бўлсун санга барча ишда Қуръон ҳофиз.

Навоийнинг тасаввуфи бу – ислом тасаввуфи. Бу бошқа бир динлардан таъсирланиб шаклланган эмас, тўла-тўқис Қуръон ва ҳадис ҳамда тасаввуф уламоларининг фикрларидан хулосаланган тасаввуф. Шулардан сизиб чиққан ўз фалсафий қарашларини назмда ва насрда баён қилганлар.

Шунинг учун ҳеч иккиланмай айтишимиз мумкинки, Навоий ижоди Қуръон ва ҳадисдаги фалсафий қарашлар, тасаввуфий ёндашувларнинг назмдаги инъикоси, Навоий тилидаги жанри. Исломи фалсафаси, ислом этикоди умуминсоний тушунчалар билан жуда кўп жиҳатдан ҳамоҳанг, шунинг учун ҳам Навоий дунё миқёсидаги мутафаккир ва айни вақтда ислом фалсафасини тараннум этган мутафаккир.

REFERENCES

1. И.А.Каримов. Навоий шаҳрида А.Навоий ёдгорлик мажмуининг очилишига бағишланган тантанали маросимда сўзлаган нутқи. Ўзбек адабиёти ва санъати, 2001, 25 август.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Буюк шоир ва мутафаккир Алишер Навоий таваллудининг 580 йиллигини кенг нишонлаш тўғрисида”ги 19.10.2020 йилдаги ПҚ-4865-сон Қарори, (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 20.10.2020 й., 07/20/4865/1395-сон)
3. Ҳ.Арасли. Буюк Озорбайжон шоири Фузулий, Баку, Озорбайжон, Ушоқ ва Гэнглэр адабиёти нашриёти, 1958, с.56
4. «Ўрта Осиё очерклари», 1868, 340-341 бетлар.
5. Али Асқар Ҳикмат нашр этган «Мажлис ун-нафоис», 28-бет.
6. Қодиров О.С. “Умумий психология” ўқув қўлланма Самарқанд – 2022. -250 б.
7. FTAI “Навоёт давомиди та’лим олиш: янги парадигмалар ва кутилдиган натижалар” fan, ta’lim va amaliyot integratsiyasi. Respublika konferentsiyasi **ISSN: 2181-1776** “Bilig – ilmiy faoliyat” nashri <http://bilig.academiascience.or> 25.06/2022 yil
8. А.Навоий «Мажолис ун-нафоис» Илмий танқидий матн, 11-13 бетлар.